

کتابخانه‌های آموزشی و توسعه یادگیری

(رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی)

دکتر حمید قاضی زاده خلیفه محله

علی بیرانوند

دکتر عاصفه عاصمی

امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه‌ی فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه‌ی الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پربار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه‌ی مطالعه‌ی هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد و رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز از این وضعیت بارها اظهار گله و ناخشنودی نموده‌اند.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره‌ی دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه‌ی دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه‌ی بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاوردهای انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین

سوره‌ای که بر آن فرستاده‌ی عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده‌است: «إِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه‌ی انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره‌ی جغرافیایی ایران‌شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه‌ی مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه‌ی خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلگاه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب

پیشگفتار	یازده
فصل اول. کتابخانه‌های آموزشگاهی: مفاهیم و تعاریف.....	۱
هدف کلی.....	۱
هدف‌های یادگیری.....	۱
مقدمه.....	۱
۱-۱ انواع کتابخانه‌های آموزشگاهی.....	۶
۱-۱-۱ کتابخانه‌های پیش‌دبستانی.....	۶
۱-۱-۲ کتابخانه‌های مدارس ابتدایی.....	۸
۱-۱-۳ کتابخانه‌های دوره اول دبیرستان.....	۹
۱-۱-۴ کتابخانه‌های دبیرستانی.....	۱۰
۱-۱-۵ کتابخانه‌های مجتمع‌های آموزشگاهی.....	۱۰
۱-۲ اهمیت و ضرورت وجود کتابخانه‌های آموزشگاهی در مدارس.....	۱۱
۱-۳ رسالت کتابخانه‌های آموزشگاهی.....	۱۲
۱-۴ هدف‌های مورد انتظار برای کتابخانه‌های آموزشگاهی.....	۱۳
۱-۵ وظایف کتابخانه‌های آموزشگاهی.....	۱۴
خلاصه فصل اول.....	۱۵
خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اول.....	۱۵
فصل دوم. استانداردها و شاخص‌های کتابخانه‌های آموزشگاهی.....	۱۹
هدف کلی.....	۱۹
هدف‌های یادگیری.....	۱۹

۱۹	مقدمه.....
۲۰	۱-۲ خط‌مشی کتابخانه آموزشی.....
۲۱	۲-۲ استانداردهای کتابخانه‌های آموزشی.....
۲۱	۱-۲-۲ مجموعه.....
۲۸	۲-۲-۲ بودجه.....
۲۹	۲-۲-۳ کارکنان.....
۳۰	۲-۲-۴ فضا.....
۳۳	۲-۲-۵ وسایل و تجهیزات.....
۳۸	خلاصه فصل دوم.....
۳۹	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم.....
۴۱	فصل سوم. خدمات کتابخانه عمومی به کودکان.....
۴۱	هدف کلی.....
۴۱	هدف‌های یادگیری.....
۴۱	مقدمه.....
۴۳	۱-۳ خدمات کتابخانه‌های عمومی به کودکان.....
۴۳	۲-۳ انتخاب کتاب.....
۴۷	۳-۳ از انتخاب کتاب تا توسعه مجموعه.....
۴۸	۴-۳ کیفیت در مقابل محبوبیت.....
۴۹	۵-۳ مطالب چندفرهنگی.....
۵۱	۶-۳ ممیزی یا سانسور.....
۵۲	۷-۳ چالش مطالب چاپ‌نشده.....
۵۳	۸-۳ مشاوره خوانندگان و خدمات مرجع.....
۵۵	۹-۳ برنامه‌های مطالعه در تابستان.....
۵۷	۱۰-۳ قصه‌گویی.....
۵۹	خلاصه فصل سوم.....
۶۰	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل سوم.....
۶۱	فصل چهارم. مواد و منابع مناسب برای کودکان ناشنوا و نابینا در کتابخانه‌های آموزشی.....
۶۱	هدف کلی.....
۶۱	هدف‌های یادگیری.....
۶۱	مقدمه.....
۶۲	۱-۴ مواد و منابع ویژه ناشنوایان در کتابخانه‌های آموزشی.....
۶۲	۱-۴-۱ کتاب‌های تصویری.....
۶۲	۱-۴-۲ کتاب‌های مناسب‌سازی‌شده.....

۶۵	۳-۱-۴ کتاب‌های زبان اشارم.....
۶۶	۴-۱-۴ کتاب‌های ویدئویی به زبان اشاره.....
۶۷	۵-۱-۴ جبار باغچه‌بان و نقش او در فعالیت‌های آموزشی ناشنوایان.....
۶۸	۲-۴ کتابخانه‌های عمومی.....
۷۰	۳-۴ مواد و منابع ویژه روشن‌دلان در کتابخانه‌های آموزشی.....
۷۰	۴-۳-۱ منابع.....
۷۳	۴-۳-۲ تولید منابع.....
۷۵	۴-۳-۳ کتابخانه‌ها.....
۷۷	خلاصه فصل چهارم.....
۷۷	خودآزمایی چهار گزینه‌ای فصل چهارم.....
۷۹	فصل پنجم. گرایش‌های نو در خدمات کتابخانه‌های عمومی و آموزشی.....
۷۹	هدف کلی.....
۷۹	هدف‌های یادگیری.....
۷۹	مقدمه.....
۸۰	۵-۱ آموزش و دسترسی به اینترنت.....
۸۲	۵-۲ پشتیبانی از تکالیف دانش‌آموزی.....
۸۳	۵-۲-۱ ارائه خدمات به گروه‌های خاص دانش‌آموزی.....
۸۵	۵-۲-۲ ارائه خدمات به کودکان قبل از شروع مدرسه.....
۸۷	۵-۲-۳ ارائه خدمات برای آموزش والدین/ خانواده‌ها.....
۸۸	خلاصه فصل پنجم.....
۸۸	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل پنجم.....
۹۱	فصل ششم. شناخت کاربران کتابخانه کودک.....
۹۱	هدف کلی.....
۹۱	هدف‌های یادگیری.....
۹۱	مقدمه.....
۹۲	۶-۱ طراحی برنامه خدمات کتابخانه کودکان.....
۹۲	۶-۲ اشتغال مادران و تأثیر آن بر خدمات کتابخانه کودکان.....
۹۳	۶-۳ تأثیر رشد جسمی و ذهنی کودکان بر خدمات کتابخانه کودکان.....
۹۴	۶-۴ تأثیر نقش مشاوره‌ای کتابدار بر خدمات کتابخانه کودکان.....
۹۶	۶-۵ تأثیر همکاری کتابخانه با سایر نهادها و مؤسسات اجتماعی بر خدمات کتابخانه کودکان.....
۹۶	۶-۶ جدول رشد کودکان و تغییرات شخصیتی آن‌ها.....
۹۹	خلاصه فصل ششم.....
۹۹	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل ششم.....

فصل هفتم. کتابخانه‌های آینده و کودکان آینده.....	۱۰۱
هدف کلی.....	۱۰۱
هدف‌های یادگیری.....	۱۰۱
مقدمه.....	۱۰۱
۱-۷ کودک به عنوان یک کتاب‌خوان.....	۱۰۲
۲-۷ کودک عصر اطلاعات.....	۱۰۶
۳-۷ کودک در جامعه.....	۱۱۰
۴-۷ کتابخانه عمومی به عنوان یک نهاد واسطه.....	۱۱۳
۵-۷ کودک در جامعه مجازی.....	۱۱۴
خلاصه فصل هفتم.....	۱۱۵
خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل هفتم.....	۱۱۶
 فصل هشتم. یادگیری الکترونیکی.....	 ۱۱۹
هدف کلی.....	۱۱۹
هدف‌های یادگیری.....	۱۱۹
مقدمه.....	۱۱۹
۱-۸ تعاریف یادگیری الکترونیکی.....	۱۲۰
۱-۱-۸ تعاریف لغوی و مفهومی.....	۱۲۲
۲-۸ تاریخچه آموزش الکترونیکی.....	۱۲۳
۱-۲-۸ تاریخچه آموزش الکترونیکی در ایران.....	۱۲۵
۳-۸ هدف‌های یادگیری الکترونیکی.....	۱۲۵
۱-۳-۸ هدف‌های آموزشی.....	۱۲۶
۲-۳-۸ هدف‌های اجتماعی.....	۱۲۶
۳-۳-۸ هدف‌های پژوهشی.....	۱۲۶
۴-۸ ویژگی‌های یادگیری الکترونیکی.....	۱۲۶
۱-۴-۸ شیوه ارائه درس به دانشجو.....	۱۲۷
۲-۴-۸ تعامل بین استاد و دانشجو.....	۱۲۷
۳-۴-۸ دسترسی به منابع اطلاعاتی.....	۱۲۷
۴-۴-۸ تغییر نگرش و دانش کاربران.....	۱۲۸
۵-۴-۸ مدیریت.....	۱۲۸
۵-۸ مدل‌های یادگیری الکترونیکی.....	۱۲۸
۱-۵-۸ خودیادگیری.....	۱۲۸
۲-۵-۸ یادگیری از راه دور.....	۱۲۹
۳-۵-۸ کلاس مجازی.....	۱۲۹
۴-۵-۸ یادگیری گروهی.....	۱۲۹
۶-۸ انواع یادگیری الکترونیکی.....	۱۲۹

۱۳۰	۸-۶-۱ آموزش عالی
۱۳۰	۸-۶-۲ کمک آموزشی
۱۳۰	۸-۶-۳ آموزش عمومی
۱۳۰	۸-۶-۴ آموزش کارکنان یا آموزش ضمن خدمت
۱۳۱	۸-۷ عناصر اصلی یادگیری الکترونیکی
۱۳۲	۸-۸ زیرساخت‌های لازم برای ایجاد و راه‌اندازی دوره‌های آموزش‌های الکترونیکی
۱۳۶	۸-۹ کتابخانه دیجیتال
۱۳۶	۸-۹-۱ تعاریف کتابخانه دیجیتال
۱۳۷	۸-۹-۲ هدف‌ها و ویژگی‌های کتابخانه‌های دیجیتال
۱۳۸	۸-۱۰ کتابخانه‌های دیجیتال و محیط‌های یادگیری الکترونیکی
۱۳۸	۸-۱۱ کتابخانه‌ها و کتابداران در یادگیری از دور
۱۴۰	۸-۱۲ ساختارهای کتابخانه‌ای لازم برای مراکز آموزش الکترونیکی
۱۴۰	۸-۱۲-۱ منابع با محتوای دیجیتالی
۱۴۰	۸-۱۲-۲ کنترل دسترسی به منابع دیجیتالی و حقوق معنوی
۱۴۱	۸-۱۲-۳ منابع غیردیجیتال
۱۴۱	۸-۱۲-۴ مجموعه‌سازی منابع دیجیتالی و غیردیجیتالی
۱۴۲	۸-۱۲-۵ پشتیبانی از استانداردهای اطلاع‌رسانی الکترونیکی
۱۴۳	۸-۱۲-۶ مرجع الکترونیکی یا مجازی
۱۴۳	۸-۱۲-۷ آموزش کاربران (سواد اطلاعاتی) در کتابخانه‌های دیجیتال
۱۴۵	۸-۱۳ ترکیب کتابخانه دیجیتال با محیط‌های یادگیری مجازی
۱۴۶	۸-۱۴ توسعه یادگیری
۱۴۶	۸-۱۴-۱ یادگیری چیست؟
۱۴۷	۸-۱۴-۲ سطوح یادگیری
۱۴۸	۸-۱۴-۳ عوامل مؤثر بر توسعه یادگیری گروهی
۱۴۸	خلاصه فصل هشتم
۱۴۹	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل هشتم
۱۵۱	پاسخنامه خودآزمایی‌های چهارگزینه‌ای
۱۵۳	پیوست
۱۶۱	منابع

پیشگفتار

کتابخانه یکی از ابزارهای تربیتی در جامعه است. این پایگاه تربیتی می‌تواند نقش اساسی در تربیت کودکان و نوجوانان داشته و آن‌ها را برای ورود به جامعه مهیا سازد. به‌کارگیری این پایگاه اطلاعاتی در هر جامعه با همت مسئولان و اهتمام اولیاء کودکان امکان‌پذیر است.

امام خمینی (ره) در ترغیب مسئولان به توجه بیشتر به کودکان و نوجوانان می‌فرماید: «شما اگر بتوانید این بچه‌ها را تربیت کنید به‌طوری که از اول خداخواه بار بیایند، توجه به خدا داشته باشند، شما اگر عبودیت‌الله را و پیوند با خدا را به این بچه‌ها تزریق کنید، این بچه‌ها زود قبول می‌کنند. اگر عبودیت خدا را و تربیت الهی را، و اینکه هرچه هست از اوست، به این‌ها القاء کنید و آن‌ها بپذیرند، خدمت کرده‌اید به این جامعه.»

از همین روست که در بیانات ایشان تربیت در خانواده و در دامن مادر اهمیت ویژه‌ای می‌یابد و سال‌های نوجوانی و جوانی به‌کرات از سوی ایشان به‌عنوان سال‌های خودسازی و ترک تعلقات معرفی می‌شود (صحیفه امام، ج ۱۰: ۳۷).

امام در دیگر بیانات خود می‌فرماید:

«علم و دانش اگر در کنار آن تربیت نباشد مضر است. تربیت کنید مهم تربیت است، علم تنها فایده ندارد، علم تنها مضر است». مسامحه و سهل‌انگاری در تعلیم و تربیت، خیانت به اسلام و جمهوری اسلامی و استقلال فرهنگی یک ملت و کشور است و باید از آن احتراز کرد.

پاییز ۱۳۹۵

فصل اول

کتابخانه‌های آموزشگاهی: مفاهیم و تعاریف

هدف کلی

ارائه تعاریف، هدف‌ها، رسالت، و انواع کتابخانه‌های آموزشگاهی

هدف‌های یادگیری

از دانشجویان انتظار می‌رود پس از مطالعه این فصل بتوانند:

۱. اهمیت و ضرورت وجود کتابخانه‌های آموزشگاهی را شرح دهند.
۲. با انواع کتابخانه‌های آموزشگاهی و ویژگی‌های هر کدام آشنا شوند.
۳. با هدف‌های مورد انتظار برای کتابخانه آموزشگاهی آشنا شوند.
۴. رسالت کتابخانه‌های آموزشگاهی را شرح دهند.

مقدمه

آموزش و پرورش هر جامعه را می‌توان یکی از زیربنایی‌ترین نهادهای آن جامعه به‌شمار آورد، زیرا این نهاد با رشد و تکامل نسل‌های آینده جامعه سروکار دارد. تجهیز کودکان امروز به اطلاعات و مهارت‌های لازم برای زندگی در جامعه فردا باعث می‌شود تا سایر نهادهای یک جامعه در ارائه نقش خود موفق‌تر باشند. چالش‌های پیش روی جوامع امروزی، افزونگی اطلاعات و پیشرفت‌های صورت گرفته در فناوری اطلاعات است که از یک سو اطلاعات مورد نیاز را در اختیار قرار می‌دهد و از سوی دیگر به دلیل تنوع در شیوه‌های دسترسی به منابع ممکن است موجب سردرگمی کاربران شود. از این رو نظام آموزش و پرورش هر جامعه سنگ زیربنایی توسعه و پیشرفت‌های آتی را می‌نهد. یکی از

ابزارهای مؤثر در آموزش و پرورش پیشرفته، کتابخانه‌ها و مراکز اطلاعاتی هستند که در کنار نظام آموزشی موجود، اطلاعات مورد نیاز را در اختیار دانش‌آموزان قرار می‌دهند. کراور^۱ (۱۹۹۵) معتقد است کتابخانه‌های آموزشی نقش مهمی در فراهم‌آوردن اطلاعات دانش‌آموزان و آموزش نحوه دسترسی به اطلاعات و استفاده از آن دارند. این کتابخانه‌ها در آموزش نقش حیاتی دارند و می‌توانند به حمایت کامل از برنامه‌های آموزشی بپردازند. پویایی نظام آموزشی هر کشور در گرو بهره‌گیری از کتابخانه‌های آموزشی در نقش یک ابزار آموزشی است (اسلامی و بابایی، ۱۳۸۸: ۱۱۸). به عبارت دیگر کتابخانه آموزشی مکانی است که دانش‌آموزان می‌توانند اطلاعات مورد نیاز خود را در راستای هدف‌های نظام آموزشی موجود به دست آورند. کتابخانه آموزشی مکانی محیطی است که به دانش‌آموزان می‌آموزد تا چگونه پاسخ مناسبی برای پرسش‌های خود بیابند و چگونه در برخورد با حجم انبوه اطلاعات بتوانند اطلاعات درست را از نادرست تشخیص دهند. احمدی فصیح (۱۳۸۵) معتقد است کتابخانه آموزشی مکانی محلی است که ابزارها و روش‌های اندیشیدن را در اختیار دانش‌آموزان قرار می‌دهد تا خود در مقام کشف و جست‌وجوی اطلاعات مورد نیازشان برآیند، و در حقیقت کتابخانه آموزشی مکانی مرکز هدایت اندیشه، ذوق، استعداد، و توانایی‌های دانش‌آموزان است. بنابراین از مهم‌ترین وظایف آموزش و پرورش آماده‌ساختن دانش‌آموز برای خودآموزی و حرکت به سوی نوعی یادگیری در نظام مبتنی بر خودانگیزی و در نهایت خودسازی است. در نظام آموزشی مبتنی بر خودآموزی، دانش‌آموز در نیمی از فعالیت‌های آموزشی سهمیم است. در نظام‌های مبتنی بر دانش‌آموزمحوری، معلم نقش یک هدایت‌گر را برعهده دارد و این پندار را که همه چیز را باید آموزش دهد در هم می‌شکند و این دیدگاه را در دانش‌آموزان ایجاد می‌کند که جست‌وجو در منابع اطلاعاتی و حضور در کتابخانه مدرسه می‌تواند راهگشای فراگیری مطالب درسی باشد. این نوع از آموزش، آموزش خلاق نام دارد و در کنار آموزش متمرکز، دانش‌آموز را به استفاده هرچه بیشتر از منابع اطلاعاتی و تکیه بر خودآموزی به جای معلم‌آموزی سوق می‌دهد. اینکه روحیه تحقیق‌گری و خلاقیت دانش‌آموزان را پرورش دهیم، در تضاد با نقش معلم در کلاس درس و سعی در کم‌رنگ کردن نقش معلم نیست. بلکه معلم را به عنوان یک راهنما و کسی که تمامی منابع اطلاعاتی مرتبط با دروس مورد نظر را

۳ کتابخانه‌های آموزشگاهی: مفاهیم و تعاریف

می‌شناسد به دانش‌آموز معرفی می‌کند. در واقع دانش‌آموز به‌جای کلاس معلم-محور به سمت کلاس دانش‌آموز-محور گرایش می‌یابد. در نظام‌های نوین آموزشی به‌جای متکلم‌وحده‌بودن معلم، سعی می‌شود تا روحیه پژوهشگری دانش‌آموز تقویت شود و برای رسیدن به این مهم مراکز اطلاعاتی و کتابخانه‌هایی متناسب با نیازهای اطلاعاتی آن‌ها در مدارس در نظر گرفته می‌شود. تحقق عملی آنچه مورد اشاره قرار گرفت زمانی میسر است که اندیشه معلم از مجرای متون بگذرد و به دانش‌آموز منتقل شود؛ و دانش‌آموز نیز برای ارتباط با معلم ناگزیر باشد همین مسیر را به سمت معلم طی کند. این‌گونه تصویر ارتباطی میان معلم و شاگرد و بالعکس، به کتابخانه آموزشگاهی به‌عنوان میانجی، نقشی تعیین‌کننده می‌بخشد. به‌گونه‌ای که می‌توان گفت «گذرگاه ارتباط معلم و شاگرد کتابخانه است». این بدان‌معنی است که متون درسی تعیین‌کننده نیستند و در باب هر سخن و بحثی منابع متعددی برای استناد می‌توان یافت (نشاط و حری، ۱۳۸۵: ۸).

اساساً، رسالت آموزش و پرورش ارتقای فکر و روح دانش‌آموزان است و چون این نهاد باید دانش‌آموزان را برای تفکر انتقادی آماده سازد، نقش کتابخانه مدرسه در این راستا، با هدف آموزش سواد اطلاعاتی مهم‌ترین نقش است. کتابخانه‌های آموزشگاهی دیگر فقط محلی برای نگهداری کتاب‌ها نیستند و تبدیل به مراکز چندرسانه‌ای مدرسه شده‌اند که دانش‌آموزان را قادر می‌سازند با اطلاعاتی متنوع و وسیع به‌گونه‌ای معنی‌دار سروکار داشته باشند. این مراکز با کارمندانی آموزش‌دیده که آن‌ها هم به‌نام متخصصان چندرسانه‌ای کتابخانه مدرسه شناخته می‌شوند، استفاده از منابع اطلاعاتی را نه تنها در مرکز چندرسانه‌ای مدرسه حمایت می‌کنند، بلکه به ادغام این منابع در کلاس‌های درس و از طریق برنامه درسی نیز کمک می‌کنند (سعادت، ۱۳۸۷: ۱).

برای کتابخانه آموزشگاهی تعاریف متعددی بیان‌شده که از تمامی این تعاریف می‌توان این مفهوم را برداشت کرد که کتابخانه آموزشگاهی محلی است که برای پشتیبانی از برنامه‌های آموزشی مدرسه و ارائه خدمات مربوط از طریق فراهم کردن مواد، امکانات، و خدمات فردی و گروهی پدید آمده باشد. نشاط و حری (۱۳۸۵) این نوع کتابخانه را «مرکز مواد کتابخانه‌ای مدرسه» و «مرکز رسانه‌های کتابخانه‌ای» نیز نامیده‌اند. احمدی فصیح، از کتابخانه‌های آموزشگاهی به‌عنوان مرکز منابع آموزشی، «مرکز مواد آموزشی» و «مرکز یادگیری» نام برده است (احمدی فصیح، ۱۳۸۵: ۱۰).

کتابخانه آموزشی واحدی خدماتی در مدارس ابتدایی و متوسطه است که به منظور حمایت از برنامه‌های آموزشی ایجاد می‌شود و باید بتواند از راه تأمین مواد، تسهیلات و خدمات، پاسخ‌گوی نیازهای آموزشی، اطلاعاتی، تحقیقاتی، فردی و اوقات فراغت دانش‌آموزان و معلمان باشد. این کتابخانه‌ها را با نام‌هایی نظیر «مرکز منابع کتابخانه مدرسه»، «مرکز رسانه‌ها»، «مرکز مواد آموزشی»، یا «آزمایشگاه یادگیری» نیز می‌خوانند. هدف اصلی کتابخانه آموزشی، پیشبرد هدف‌های مدرسه است. کتابخانه مدرسه برای رسیدن به این مهم دو رسالت عمده را دنبال می‌کند؛ که یکی ارتقای برنامه‌های رسمی آموزشی و دیگری رشد فردی و اجتماعی دانش‌آموزان است (نشاط و حری، ۱۳۸۵: ۶). کتابخانه‌های آموزشی اطلاعات و افکاری را در دسترس قرار می‌دهند که برای انجام فعالیت‌های موفقیت‌آمیز در جامعه امروزی که به‌طور روزافزون بر اطلاعات و دانش مبتنی است، ضروری است. کتابخانه‌های آموزشی دانش‌آموزان را به مهارت‌های یادگیری مادام‌العمر مجهز می‌سازند و با پرورش قوه تخیل، آنان را برای ادامه زندگی به عنوان شهروندانی مسئول توانمند می‌کنند.

از جمله مهم‌ترین معیارهای لازم برای ایجاد کتابخانه آموزشی تأمین نیازهای اطلاعاتی دانش‌آموزان شاغل به تحصیل در آن مدرسه است. براساس رسالت آموزشگاه‌ها، منابع آن‌ها را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد:

- منابع مرتبط با دروس
- منابع مرتبط با مطالعه آزاد
- منابع مرجع

در گروه منابعی که برنامه‌های درسی را حمایت می‌کنند، انواع منابع علمی، آموزشی و کمک‌درسی می‌گنجد، مانند تاریخ، جغرافیا، علوم، ریاضی، تاریخ طبیعی و فناوری. در گروه دوم، انواع کتاب‌های داستان، کاردستی، بازی، سرگرمی، ورزش و بهداشت قرار دارد. حفظ تعادل در گروه دوم منابع در مجموعه‌سازی به مقطع تحصیلی و رشته‌های موجود در دبیرستان بستگی دارد. در دبستان‌ها کتاب‌های داستان بیشتر مورد نیاز است و حدود یک‌چهارم و حتی نصف مجموعه را به خود اختصاص می‌دهد.

در کتابخانه‌های دبستانی و به‌ویژه پیش‌دبستانی، کتاب‌ها اغلب مصور و رنگی

کتابخانه‌های آموزشگاهی: مفاهیم و تعاریف ۵

هستند و بیشتر بر گسترش دامنه لغات و تقویت زبان تکیه دارند. مطالب دیگر مانند اسباب‌بازی، پازل‌ها و نظیر این‌ها نیز می‌توانند در مجموعه قرار گیرند. کتابخانه‌های دبیرستان علاوه بر پاسخ‌گویی به نیازهای آموزشی باید بتوانند نیازهای ناشی از تغییرات شخصیتی، روانی و اجتماعی ناشی از بلوغ را نیز پاسخ‌گو باشند (سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ۱۳۸۵: ۱۴۴۳).

تدوین خط‌مشی مکتوب برای انتخاب و مجموعه‌سازی بسیار مهم است. تعیین بودجه، شیوه هزینه‌کردن آن، تعیین افرادی که صلاحیت انتخاب مواد را دارند، موادی که باید تهیه شود، تعادل مجموعه و معیارهای ارزیابی مواد کتابخانه مواردی هستند که در خط‌مشی مکتوب کتابخانه می‌گنجد. بنابراین وجود یک خط‌مشی مکتوب و مدون می‌تواند بسیاری از مشکلات پیش‌روی کتابخانه‌های آموزشگاهی را در مرتفع‌سازی نیازهای اطلاعاتی جامعه استفاده‌کننده‌اش برطرف سازد.

پیشینه کتابخانه‌های مدارس در کشورهای غربی به اواسط قرن نوزدهم برمی‌گردد. گسترش کتابخانه‌های آموزشگاهی از نیمه دوم قرن بیستم آغاز شده است. تقریباً در همه کشورها، کتابخانه‌های آموزشگاهی نخست در دوره‌های متوسطه شکل گرفته و سپس در مقاطع پایین‌تر راه یافته است. مهم‌ترین عامل در نیل به کامیابی در این دوره مربوط به تحولات آموزشی بوده که خود ناشی از فشار برای برقراری دموکراسی بیشتر، آموزش مبتنی بر ارزش‌های فرهنگی و رشد سریع دانش بوده است.

در ایران نیز پیشینه پیدایش کتابخانه‌های مدارس به زمان‌های بسیار دور بازمی‌گردد. کتابخانه «صابونی» در نیشابور، کتابخانه «مدرسه سعديه» در نیشابور، کتابخانه مدرسه «خاتونیه مرو» در دوران گذشته و همچنین کتابخانه‌های دیگری در عصر قاجار مانند کتابخانه «مدرسه صدر تهران»، کتابخانه «مدرسه ایلچی اصفهان» و کتابخانه «مدرسه مروی» همگی نشانه‌هایی از توجه به وجود کتابخانه‌های آموزشگاهی در دوران گذشته هستند. کتابخانه‌های آموزشگاهی بعد از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی و با تشکیل معاونت پرورشی در وزارت آموزش و پرورش و با هدف توسعه و استانداردسازی کتابخانه‌های آموزشگاهی شروع به فعالیت کردند و اداره آن‌ها به مربیان پرورشی سپرده شد. قانون مصوب ۱۳۵۷، وجود کتابخانه‌های آموزشگاهی در مدارس را ضروری اعلام کرد و راه‌های تأمین هزینه، مکان و کتابدار در آن پیش‌بینی شد. از سال ۱۳۶۷ یک هفته به نام «هفته تجهیز کتابخانه‌های آموزشگاهی» در نظر گرفته شد. در سال ۱۳۷۱ دستورالعملی صادر شد تا در

مدارس جدیدالتأسیس محلی برای کتابخانه در نظر گرفته شود. در سال ۱۳۷۴ «شورای ترویج کتاب‌خوانی و ایجاد کتابخانه در واحدهای آموزشی» تشکیل شد. این شورا تصمیم گرفت بودجه‌ای برای خرید کتاب به صورت متمرکز برای کلیه مدارس کشور تخصیص دهد. همچنین این شورا برای مجموعه‌سازی کتابخانه‌های آموزشی دستورات عملی و پیشنهادهای صادر کرد (جمشیدی، ۱۳۸۶: ۲۸).

۱-۱ انواع کتابخانه‌های آموزشی

انواع کتابخانه‌های آموزشی را از لحاظ نوع مخاطبان و برنامه تحصیلی می‌توان به دو گروه تقسیم کرد: دسته اول کتابخانه‌های پیش‌دبستانی و دبستانی هستند که به جز مجموعه اصلی، در هرکلاس نیز مجموعه کوچک فرعی دایر است. دسته دوم کتابخانه‌های مدارس شامل (دوره اول دبیرستان و دوره دوم دبیرستان) هستند. در این نوع مدارس، عموماً مجموعه در یک کتابخانه مرکزی متمرکز است و به دلیل تنوع مواد، سازمان‌دهی در آن‌ها بهتر صورت می‌گیرد (سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ۱۳۸۵: ۱۴۴۳).

۱-۱-۱ کتابخانه‌های پیش‌دبستانی

این کتابخانه‌ها با هدف علاقه‌مند کردن کودکان خردسال و آماده کردن ذهن آنان برای استفاده از کتاب‌های دوره ابتدایی تشکیل می‌شوند. جامعه استفاده‌کننده از این کتابخانه‌ها، کودکان سه تا شش ساله و مربیان و کارکنان مراکز پیش‌دبستانی هستند (شکل ۱-۱). منابع مورد استفاده در این کتابخانه‌ها معمولاً شامل فیلم‌های کارتونی، موسیقی‌های شاد کودکان و کتاب‌های تصویری است. ویژگی بارز در منابع کتابخانه‌های پیش‌دبستانی، استفاده از تصاویر زیاد و رنگی است. اغلب از تصاویر حیوانات و طبیعت برای آشنا کردن کودکان با محیط اطراف استفاده می‌شود. با توجه به شخصیت تأثیرپذیر کودکان در این سن، شخصیت‌های زشت و زیبا، کارهای بد و خوب اثر فوری و عمیقی بر شخصیت کودکان می‌گذارد. این مرحله از شکل‌گیری شخصیت کودک مرحله پیش‌عملکردی^۱ است. در این دوره تقلید در واقع شکل مقدماتی تجسم است. این تجسم با عمل همراه است که بعداً به تجسم در اندیشه تبدیل می‌شود (حجازی، ۱۳۸۴: ۶۹). تصویرهای ذهنی شکل گرفته در

1. Pre operational

کتابخانه‌های آموزشی: مفاهیم و تعاریف ۷

این دوره، تقلید درونی می‌شوند. بازی نمادی در این دوره شکل می‌گیرد. بازی نمادی یعنی نشان دادن چیزی با چیز دیگر. برای مثال کودک به جای آب‌نبات در بازی خود از سنگ‌ریزه استفاده می‌کند. بازی نمادی در سن ۵-۶ سالگی به اوج خود می‌رسد که در زندگی کودک نقش مهمی ایفا می‌کند (حجازی، ۱۳۸۴: ۷۵). کودک در این دوره همواره در حال تطابق رفتار خود با دنیای بزرگسالان و به‌خصوص والدین و افراد درون خانواده خود است. تفکر کودکان در این دوره از زندگی بیشترین تفاوت را با تفکر بزرگ‌ترها دارد. پیشرفت سریع کودک در یادگیری زبان در این دوره رخ می‌دهد. به همین دلیل استفاده از متل‌ها و کلام آهنگین برای انتقال مفاهیم بسیار مؤثر خواهد بود. همان‌طور که از سخن گفتن اشیاء و حیوانات در عالم تخیل لذت می‌برد، سعی می‌کند خود را نیز به جای هر کدام از شخصیت‌های مورد علاقه‌اش گذاشته و مقلد او باشد. این خصوصیات روحی‌روانی با هدایت والدین و مربی کودکستان می‌تواند شکل مناسب یادگیری را به خود بگیرد و در پیشرفت یادگیری او برای درک بهتر مفاهیم موجود در دوره دبستان مؤثر باشد. محیط کتابخانه‌های پیش‌دبستانی باید راحت و دارای وسایل بازی باشد تا کودکان در هنگام خستگی و خواب‌آلودگی بتوانند استراحت کنند. تجهیزات به‌کارگرفته‌شده در این کتابخانه‌ها تا حد امکان از جنس پلاستیک فشرده و با اشکال حیوانات و به‌صورت فانتزی تهیه می‌شوند تا ضمن ایجاد جذابیت لازم برای علاقه‌مند کردن کودکان به حضور در این مکان، ملال‌آور و خسته‌کننده نباشند.

شکل ۱-۱. کتابخانه کودکان، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

از آنجایی که ادبیات و کتاب‌خوانی، اثری ژرف بر رشد و پرورش جنبه‌های مختلف زبانی، شناختی، شخصیتی و اجتماعی کودک دارد، فهرستی از ویژگی‌های شخصیتی کودکان پیش‌دبستانی به‌همراه منابع پیشنهادی وبسایت مرکز اسناد و

کتابخانه ملی ایران در جدول شماره یک پیوست آمده است. توجه به این خصوصیات روحی و روانی کودکان و نیز منابع معرفی شده می‌تواند الگوی مناسبی برای مربیان و کتابداران مراکز پیش‌دبستانی برای تهیه منابع باشد.

۱-۱-۲ کتابخانه‌های مدارس ابتدایی

کتابخانه‌های دبستانی با توجه به روحیه پرسشگری کودکان در این سن، از مهم‌ترین انواع کتابخانه‌ها به‌شمار می‌آیند. جامعه استفاده‌کننده از این کتابخانه‌ها دانش‌آموزان ۷-۱۱ ساله، کارکنان و معلمان مدرسه هستند. از آنجایی که منابع این کتابخانه‌ها به‌منظور سرگرمی و افزایش علاقه کودکان به مطالعه فراهم می‌آیند، غالباً شامل کتاب‌های داستان و کتاب‌های علمی متناسب با سطح درک و فهم دانش‌آموزان این مقطع سنی هستند. روحیه تقلیدپذیری و تا اندازه‌ای خیال‌باف بودن کودکان در این سن، لازمه گردآوری کتاب‌های داستانی و پندآموز است. روان‌شناسان این مرحله از شکل‌گیری شخصیت کودک را مرحله عملکرد عینی^۱ می‌نامند. این مرحله از رشد شخصیتی از ۷-۸ سالگی آغاز و تا ۱۱-۱۲ سالگی یعنی پایان دوره دبستان ادامه دارد. ویژگی اصلی دوره عملکرد عینی، قدرت کودک در پذیرش الگو یا مفهومی خاص و حفظ و نگهداری آن است. قدرت تجسم و طبقه‌بندی اشیاء به کودک این امکان را می‌دهد تا ارتباط بیشتری با محیط اطراف خود برقرار سازد. یک کودک در این مرحله می‌تواند اشیاء را برحسب صفات آن‌ها مانند رنگ، شکل یا اندازه طبقه‌بندی کند. همین قدرت تجسم و خیال‌پردازی است که کودک را قادر می‌سازد تا خود را با قهرمان داستان‌هایش همراه نماید و در خیال خود به دنیاهای خارج از محیط زندگی معمولی سفر کند. قدرت خواندن در این دوره شکل می‌گیرد و کودک را قادر می‌سازد تا از خواندن مستقل لذت ببرد. تفاوت سلیقه دختر و پسر در این دوره شکل می‌گیرد، بنابراین یک کتابخانه دبستانی بسته به نوع جنسیت دانش‌آموزان باید به گردآوری منابع و مطالب مورد نیاز ایشان بپردازد. توانایی خواندن مستقل و همچنین قدرت درک مفاهیم ساده، باعث می‌شود تا کودکان در این دوره مطالعه مستقل را آغاز کنند. ارزش‌های اخلاقی، رفتار و سلیقه‌های گروه همسالان در آن‌ها به‌شدت تأثیر می‌گذارد. بنابراین تهیه و در اختیارگذاری منابع مناسب می‌تواند باعث رشد و شکوفایی علایق آن‌ها شود.

۱-۳ کتابخانه‌های دوره اول دبیرستان

با توجه به تغییر نظام آموزش و پرورش و تقسیم‌بندی دوران دوازده ساله تحصیلی به دو دوره شش‌ساله که شش سال اول مربوط به دوران ابتدایی و سه سال مربوطه به دوره اول دبیرستان و سه سال بعدی نیز مربوط به دوره دوم دبیرستان است، هدف اصلی این دسته از کتابخانه‌های آموزشگاهی کمک به تقویت دروس و بالابردن اطلاعات عمومی دانش‌آموزان و آمادگی برای رویارویی با واقعیات و گذر از دوران کودکی است. جامعه استفاده‌کننده این کتابخانه‌ها، دانش‌آموزان دوره اول دبیرستان، معلمان و کارکنان اداری دبیرستان هستند. منابع یک کتابخانه در مقطع راهنمایی تحت‌تأثیر برنامه آموزشی مدرسه و نیز جنسیت دانش‌آموزان قرار می‌گیرد. همان‌طور که قبلاً مورد اشاره قرار گرفت، هدف یک کتابخانه آموزشگاهی نیل به هدف‌های آموزشگاه و توجه به منابع کمک آموزشی است. این مهم باید در تمامی سطوح آموزشی رعایت شود. اما آنچه منابع غیردرسی را تحت‌تأثیر خود قرار می‌دهد، تغذیه روحی دانش‌آموزان دختر و پسر با کمک منابع کتابخانه‌ای است. رسیدن به سن بلوغ در دوره راهنمایی به‌خصوص در دختران باعث می‌شود تا نوعی نیاز به دانش عمومی در این زمینه را در خود احساس کنند. چنانچه این نیازها از طریق منابع علمی مناسب با شرایط سنی آن‌ها در اختیار قرار نگیرد، سؤالات و ابهامات بسیاری را در ذهن کودکان ایجاد می‌کند. کودکان در این دوره از زندگی به علت رشد درک زمان و مکان توجه بیشتری به موضوعات تاریخی و علمی دارند. این تفاوت‌های روحی و روانی دختران را به مطالعهٔ رمان‌ها، افسانه‌ها و منابعی از این دست سوق می‌دهد. پسران علاقه‌مند به مطالعهٔ کتاب‌های علمی هستند و روحیهٔ ماجراجویانهٔ بیشتری نسبت به همسالان دختر خود دارند. حجازی در کتاب «ادبیات کودک و نوجوان»، از این دوره با عنوان مرحلهٔ عملکردهای صوری (قیاسی)^۱ نام می‌برد. این دوره از سن ۱۱ الی ۱۲ سالگی تا ۱۴ الی ۱۵ سالگی ادامه دارد. تفکر منطقی، نظام‌دار و تا حدی انعطاف‌پذیر کودکان و نوجوانان در این دوره باعث می‌شود تا به دنبال پاسخی منطقی و قابل‌قبول باشند (حجازی، ۱۳۸۴: ۷۸). به همین دلیل کتابخانهٔ مدرسه به‌عنوان یکی از اولویت‌های مهم در گردآوری منابع، باید جنسیت دانش‌آموزان بهره‌مند از کتابخانه را مدنظر قرار دهد تا بتواند بهترین پاسخ لازم را برای نیازهای اطلاعاتی دانش‌آموزان داشته باشد. این درک از واقعیات و محیط زندگی